

VOIGT VILMOS

ÍRÁSBELISÉG, SZÓBELISÉG, KÖZÖSSÉG ÉS EGYÉNISÉG HAGYOMÁNYAI EGY IZLANDI SAGÁBAN

*Fögr er hlöðin, svá at mér hefir hon aldri jafnfögr sýnzki, bleikir akrar ok slegin tún,
ok mun ek riða heim aprt of fara hvergi. (kap. 75)*

A

Corvina Kiadó által 2015-ben megkezdett könyvsorozat (Északi Források – Fontes Boreales) harmadik kötete ismét egy közismert saga-történetet¹ tartalmaz, amely az előbbiekhöz képest hasonlít is, különbözik is. Vonatkozik ez a magyar fordításra és ennek megjelentetésére is.

Bernáth István (1928–2012) először 1965-ben fordította le a Szépirodalmi Könyvkiadó akkor igazán népszerű, óriási példányszámban megjelenő *Olcsó könyvtár* sorozatában *Vikingfiak* címmel az eredetiben *Njáls saga* néven ismert „izlandi” sagát. Ez volt a legelső magyarul megjelent izlandi saga. A magyar cím a fordító leleménye, aki nem akart a magyar „nyál” szóval azonos hangzású könyvcímet. A meglepő helyről, nyelven és időből származó könyvet Budapesten azonnal és sokan ismertették, kiemelték a sajátos környezet és az északi emberek viselkedésének érzékeltetését. Izlandon a fordítás állami kitüntetésben részesült. A fordító tudatosan egyszerű, a magyar népnyelvhez hasonló, mind az izlandi, mind a magyar „idiomatizmust” kerülő, jól áttekinthető stílust alakított ki. Kiderült, hogy az öltözetet, fegyverek esetében a magyar szókinccs ezt lehetővé teszi. A viking hajózás, a flóra és fauna esetében nehezebb dolga volt a fordítónak. Ezt magyarázó jegyzetekkel és magyarázó szótárral oldotta meg.

Nem csupán a hamar elfogyott példányok pótlására, Bernáth az 1990-es évek elején átjavította a magyar szöveget, az óizlandi szövegek legmegfelelőbb magyarázásában immár évtizedes tapasztalatait felhasználva. Amikor 1995-ben újból megjelent a saga fordítása, maga a fordító beszélt arról, miben

1 Az izlandi szavak kiejtése az európai, ezen belül a skandináv nyelvekéhez áll közel. Így a *saga* szó kiejtése: „szága”.

látta másként az eredeti művet – harminc év után. Ekkor két igazán nevezetes saga egy kötetben került kiadásra – az *Egils saga* és a *Njáls saga* – *Kopasz Grím-fia Egill*, illetve *A fölperzselt tanya* címmel. (Budapest, a különös nevű „Tóni Túra Utazási Iroda” révén.) 1965-ben az állami kiadó „népnevelő” programja keretében, egy emberöltővel később nyilván az ekkorra már elvben Izlandra is eljutható magyar utazók számára jelentették meg. Bernáth továbbra is elégedetlen volt a Njál- szóval, ezért ismét maga adott címet: kiemelve a saga leginkább drámai eseményét. Kézipéldányába még a második kiadáshoz képest is itt-ott beírt további javításokat. Noha ezek sem lényegiek, mindet figyelembe vettük.

Bernáth sokszor hivatkozott erre a sagára, és más, óizlandból fordított műveiben is lábjegyzetekkel meg az izlandi kulturális fogalmak kislexikonával magyarázta a sajátos középkori izlandi fogalmakat, eszközöket, neveket. Sajnos – nem írt külön tanulmányt e műről, ám amikor általában beszélt az „izlandi” sagákról, a legtöbb példát innen veszi. A *Világirodalmi Lexikon* 9. kötetében a Njál-sagáról készített címszava jó áttekintést ad (Bernáth 1984).

A mostani, harmadik kiadás mindenben követi az előbbi: a nevek írásmódját, a szöveg alatti jegyzeteket és a fogalmi kislexikont is. Viszont – sok töprengés után az eredeti izlandi megoldáshoz térünk vissza, így lett *Njál saga* a cím.

Az egyik legerjedelmesebb, több nemzedék életét bemutató, sok (mintegy 600) szereplős, fordulatos történet (amelyet az utókor mintegy 150 fejezetre tagolt) megértéséhez elég csak igazán rövid magyarázatot adni – a többi kiderül magából a szövegből – vagy kötetnyi lehetne.

Köztudott, hogy éppen a cselekménnyel egyidőben a királyi hatalmat fokozó, a kereszténységet terjesztő norvégiai feudalizmus ellen tiltakozva egész „viking”-csoportok települnek át Izlandra, ahol ekkor még mindenki szabad ember, saját tulajdonnal. Ez a folyamat (a „honfoglalás” = *landnám*) 874-ben indul meg, 1000-ben (vagy talán már 999-ben) deklarálják az új vallást, és jogi értelemben csak 1274-ben szűnik meg az önálló izlandi „népuralom”. A telepesek az emberpróbáló Északi-tengert nagy teherhajókkal szeltek át, amelyeken családjuk, állataik, eszközeik és értékeik, meg élelem és épületfa is elfértek. Új hazájukban a telepesek nem falvakba szerveződtek, hanem önálló épületegyütteseket emeltek. (Ezt szokás „tanyá”-nak fordítani.) Noha a norvég nyelvterület különböző völgyeiből jöttek, a kialakult „óizlandi” nyelv meglehetősen egységes. És mindmáig konzervatív maradt, amit még a többi skandináv ember sem ért pontosan, főként a beszélt nyelvet. Csak a tájékozatlanok számára meglepő, milyen széleskörű volt már ekkor is Izlandon az írás ismerete: gyakorlatilag minden családban voltak írni-olvasni tudók (a nők is!), és sok tanyán, hosszabb-rövidebb szövegeket tartalmazó iratokat készítettek, másoltak és őriztek. Ugyanakkor a szóbeliség igazán fejlett volt. Nemcsak a helyi, a körzeti, illetve az egész szigetre érvényes „népgyűlés” (*althingi*) gyakorlata, a bíraskodás és általában a törvénykezés szóbeli, hanem az emberek sok-sok költeményt „fejből” szösz szerint tudnak, igen sokan költeményeket rögtönöznek, és még a történeti vagy egyházi jellegű irodalomban is az információ továbbadását a „mondja” és nem az „írja” szóval fejezik ki. Közismert jelenségeként még az utóbbi évszázadokban is Izlandon a hosszú téli estéken át ismert történeteket (és verseket) mondtak el vagy írtak le. Ez a *kvöldvaka* (szó szerint ’esti fennvigyázás’) intézménye. A kolostorok, iskolák, nevezetesebb nemzetségek tekintélyes méretű, „anyanyelvű” iratanyagot halmoztak fel.

Az óizlandi nyelvű prózairodalom zöme (a sagák világa) négy tartalmi csoportra osztható. Magától értetődő, hogy a „királyságak” és a „püspökságak” miről szólnak. Ezek bizonyos fokig hivatalos művek: történeti beszámolók és források, készülhetnek akár a nevezetes személyek tiszteletére, máskor megrendelésre. Az uralkodók legitimitációját szolgálták, meg a szenttéavatáshoz szükséges tényeket és csodákat pontosan igyekeztek bizonyítani. A meglevő szövegek másolatai eltérhetnek egymástól, a korábbi iratokhoz képest bővítést, kompilációt, minél „teljesebb” életrajzok létrehozására szóló igényt fedezhetünk fel. Viszont nem

valószínű, hogy ezeket szóban adták volna elő. Legfeljebb egy-egy meglepőbb motívumot mesélhettek tovább: akár generációk sorában is. Az „elődök sagái” (*fornaldar sögur*) a régmúltban, távoli tájakon játszódó, mesés és hihetetlen történeteket fogalmaztak meg. Jónéhány ilyen motívum ismert a világirodalomból és a folklórból is. Sőt, pár esetben éppen a az ilyen saga-szöveg a legrégebbi ránk maradt elbeszélés, vagy erre való hivatkozás. Nemcsak az ilyen sagákat ismerő izlandiak, hanem már a 18. század végén e szövegekkel foglalkozó filológusok is ezt a szembeállítászt („régí” vagy „új” idők sagái) hangsúlyozták. Maga az így körülhatárolt „izlandi” saga az izlandi „honfoglalás” korától a 13. század közepéig terjedő időszak eseményeit (vagy inkább történéseit) mutatja be. Hősei a nevezetesebb izlandi nemzetségek kiemelkedő személyei. Akik hosszú, akár évekig tartó távolsági kereskedelmi és harci utakon valóban óriási területeket ismerhettek meg: a Volgától és Bizánctól Jeruzsálemig, az Ibériai félszigettől Anglia és az ír sziget partjaiig, a Jeges tengerig és a Baltikumig. És nem a hajók navigálásának tévesztéséből, inkább az új meg új tájak felfedezésének gyakorlatát követve eljutnak nemcsak Grönlandra, hanem a mai Kanadában Labrador vagy a Szent Lőrinc folyó torkolatához: azaz a máig nevezetes *Vinlandra* is. Ám a saga-hősök, -írók és -közönség számára maga az „otthon” mindig is Izland maradt. Minthogy a szereplők rokonsági viszonyai sokszor kerülnek szóba, öröklés, ajándékok, a javak eltulajdonítása, elpusztítása, az emiatt kitört veszekedések, öldöklések a fő témák, a „család”-saga és „nemzetség”-saga is általánosan használt megnevezések – mivel a történetek nem az egész Izlandról, csak egyes részeiről szólnak. Az elbeszélte események 900 és 1050 között zajlottak. Ezt a korszakot éppen ezért „saga-korszak”-nak szokás nevezni. A 10. évszázadtól kezdve már maradtak ránk írásos szövegek, ám a legtöbb „izlandi” sagát évszázadokkal később, a 13. században írták le, vagyis nemzedékekkel az események után. Hogy milyen „előzményei” voltak ezeknek – könnyen elképzelhetjük.

A sagák szövege szépen írott próza, gondos szövegszerkesztéssel, egyszerű nyelven. Az olvasónak nem kell mitológiai, verstörténeti ismeretekkel rendelkezni ahhoz, hogy megérthesse. Ezt azért szükséges megállapítani, mivel ugyanebben az időben és ugyanez a társadalom kedveli a *skáldok* műveit is, amelyek túldíszített poétikát használnak az érthetlenségig bonyolult szemantikával és gazdag, folyton továbbfejlesztett versmértékkel. Noha körülbelül ezer rövidebb-hosszabb idézet ismerünk a skáld-versemből, vagyis sokan tudtak ilyen szövegeket – teljes egészében csak néhány skáld-költemény maradt ránk. A sagák esetében viszont az esetleges töredékesség nem a szöveg nehézségével hozható kapcsolatba, hanem a kéziratok vagy ezek részei veszték el az évszázadok során.

Minthogy elvben minden említett személy a maga valódi nevéen szerepel és tetteik „közismertek”, az „izlandi sagákban” egy történeti antropológia vagy szociológia genealógiáját és szöveggönyvét kapjuk: igazán pontosan. Régóta feltűnt a kutatóknak, hogy Izland 4 (vagy 5) táján („negyedében”) milyen különböző arányban maradt ránk a mintegy 40 ilyen 'Izlandi saga' egy-egy szövege. Zömmel a nyugati és északi „negyedek” írták le így hagyományait. A sziget „déli” negyedéből viszont csak egyetlen ilyen nagyszabású „izlandi saga” maradt ránk: éppen a *Njáls saga*. Kizárt, hogy ez valamilyen tudatos és „önálló” szövegkezelés eredménye lenne: nyilvánvaló, hogy minden táj nemzedékenként is módosuló hagyományozása más és más, a különböző csoportidentitás tudatosan külön hagyományt kívánna dokumentálni. Az egyezések és különbségek „maguktól” bontakoznak ki.

Maga a *Njáls saga* a történetfűzérben sokszor felbukkanó, legfontosabb hős nevével (*Njál*) mintegy címként utal a történetre. Ám már korábbi és későbbi eseményeket is elmond. A saga másik ismert megnevezése: *Brennu-Njáls saga* „a megégett Njál története” arra a részre utal, amikor ellenségei Njál családjának tanyaházát felgyújtják. A saga egyik másolatában – az úgynevezett „pergamén” kéziratban – éppen ez is mű címe.

Az egész saga gondosan megszerkesztett: az egyes epizódok egymásból következnek, és nem valamilyen panorámikus leírás-sorozatot kapunk, hanem egy olyan művet, amely az emberek megváltoztathatatlanak tűnő sorsát és változatos cselekedeteiket mutatja be. Pontos leírások, a helyszínek és időpontok megadása, a főbb hősöknek nem annyira leírása, mint tetteikkel jellemzése az általános. Szenvtelen az „író”, és magáról és még nevééről sem árul el semmit. Különös érzéke volt ahhoz, hogy a különböző emberi természetet híven bemutassa. A címadó hős, Njál egy izlandi szabadparaszt: jómódú, de nem dúsgazdag. Barátságos, bölcs férfi, jól ismeri a jogi eseteket. A maga érdekeit még furfangos módon is képes képviselni, de igazságos. Ez szélében elismert, sokan fordulnak hozzá tanácsért. (Amit mégsem mindig fogadnak meg.) Arra törekszik, hogy békítse a szembenállókat. Felesége, Bergthóra viszont, erőteljes, erőszakos, gyakran a bosszúvágy vezet. Rivalizál Njál legjobb barátjának feleségével, és ez a viszály egyre növekszik. Ez annál inkább sorsszerű, mivel a korai izlandi társadalomban a nők jogilag teljesen egyenrangúak voltak a férfiakkal, a legfontosabb esetekben is önállóan dönthettek. A szöveg a két asszony jellemét és viselkedését egymástól jól megkülönböztethető módon mutatja be. (Bergthóra ugyanakkor szinte romantikus érzelemmel vesz részt Njál tűzhalálában.)

Sajátosak az erkölcsi értékek: a nemzetiégi összetartás, a vad harcokra való kiképzés, a hihetetlenül nehéz arktikus klíma elviselése, a vagyonra sóvárgás, ugyanakkor sztoikus öntudat – és természetesen a „szemet szemért” elve, meg a generációkon át folytatódó vérbosszú világa. Ám még a finnyás mai olvasó is rájön arra az első fejezetek után, hogy ez egy évszázadokon át csakugyan így működő kultúra volt.

A férfiak egyszerre a gazdaságot felügyelő családfők, hosszú kereskedelmi utakat szervező, azokban részt is vevő vezetők, és mind otthon, mind a nagyvilágban igen gyakran öldöklő harcok részesei. A fegyveres küzdelmek, párviadatok, vagy közösségek összeütközései sztereotip események, ám a saga itt is érzékelteti az egymástól eltérő részleteket is. Szinte minden férfi kipróbált harcos, és közülük is kiválnak az igazi vitézek. A küzdelmek leírásában még az is, amit először túlzásnak gondolnánk, kiderül, hogy valódi gyakorlás után lehetséges volt: pl. embermagasságra felugrani a hősre kétfelől támadók között. Akárha súlyosan megsebesül is a férfi, elszántan tovább küzd. Sok a csataleírás, mégsem háborús regény a Njál saga: itt még ember ellen harcol, és a fegyverzajban egymást becsmérlő kiáltásokkal is küzdenek. A saga nem részrehajló, noha elejétől végig a Njál-nemzettség szempontjából mutatja be az eseményeket. Az ellenfelek vitézségét, ügyességét, bölcsességét is elismerik. A vagyon igen fontos, de még ez sem öncél. Ami pedig a vallást illeti: még pogányok a kezdő szereplők, ám a történet éppen a kereszténység elterjedését és Izland függetlenségének fokozatos elvesztését tükrözi vissza. Ez még nyilvánvalóbb azáltal, hogy generációkkal korábbi időben játszódik a saga – egy azóta már akkor is az emlékezetben élő korban.

Ami a régi germán mitológiát, majd a kereszténységet illeti, a legtöbb „izlandi saga” ideológia-semleges. Mindkét hitvilágot közvetíti, de nem térít vagy szervez pogánylázadást. Számunkra különösen érdekes, hogy ennek az átmeneti korszaknak a szókincse milyen nehezen fordítható magyarra. (Pedig a mi őseink ugyanakkor és ugyanúgy szembekerültek e kihívással.) A 101. fejezet foglalkozik a térítéssel. A keresztény térítőpapa, Thangbrandt hozza a „hitet” (eredetiben csak *trú*). A pogány Thorkell párviadalra hívja a térítőpapot, aki a viadalban pajzsként egy keresztet tart maga elé és megöli Thorkellt. A környéken több család tagjai „felveszik a hitet” (*tók víð trú*). Mások csak „előzetes megkeresztelésben” (*prímssigning*) részesültek. Måskor (103. fejezet), egy *berserkert* hívnak az új hit elleni istenítéletre. Krisztus neve csak kétszer fordul elő a sagában, a térítéstörténet elbeszélésekor. Thórr ugyanúgy, Ódin meg egyszer, a 102. fejezetben idézett gúnyversben. A „harangozás” még a törvénysziklánál az ülés kezdetét jelzi. A 142. fejezetben Mördről elmondják, hogy (születésekor)

„vízzel hintették meg”. De azt nem, hogy ő vagy családja keresztény lett volna. A *kirkjubæ* megnevezés többször is előfordul, ám hiába ismerjük a két szó jelentését (‘templom’ és ‘építmény’), nem tudjuk, pontosan milyen is volt ez: kunyhó, valódi ház, megjelölt épület, régóta ismert áldozati hely, különálló oltár vagy szentély – és aligha több helyiségből álló templom. Még a grönlandi viking „székhely”, a brattahlídi püspöki templom is kb. 6x12 méteres, kőfalból rakott és befedett „csarnok” volt, további külön oldalépítmények nélkül.

Napjaink nevezetes történeti-emlékezet-kutatója, a német egyiptológus Jan Assmann általánosította azt a felfogást, miszerint a kollektív emlékezet akkor válik kulturális emlékezetté, amikor már senki sem él azok közül, akikkel maguk az események megtörténtek. Világszerte sok példát ismerünk a több generációra visszanyúló emlékezetre. (Assmann 1999; az eredeti megjelenés: 1992.) Az izlandi filológusok éppen az „izlandi sagák” kutatásában régesrégén foglalkoztak a nemzedékek során „megmaradó emlékezet” kérdéseivel.² Kezdetben a modern kutatók a sagákban elbeszélte események történeti hitelességével foglalkoztak, és „datálni” kívánták a szövegben elmondottakat. Másrészt a leírások meg arra szolgáltak, hogy mintegy életképszerűvé tegyék az elmúlt évszázadokat. A saga „irodalmi-poétikai” jellegű történetisége csak újabban vált a kutatás kiemelt témájává.

Napjainkban úgy tudjuk, hogy a Njál-saga ma ismert szövege 1270 és 1290 között íródott, és ebben a formában egy szerző írta (nem valószínű, hogy csak másolta valamely kész kéziratból). Az elbeszélés kiváltképpen népszerű volt, mintegy 60 kéziratban maradt meg teljesen, illetve itt-ott kihagyásokkal vagy hiányokkal. Minthogy eseményfolyam, nem volt szokás egyes részeit külön műnek tekinteni. Már a 18. század végén nyomtatásban is kiadták, modernizált helyesírással. 1908-ban jelet meg az izlandi irodalomtörténész Finnur Jónsson (1858–1934) kritikai kiadása. 1933-ban hasonló kiadást jelentettek meg. A legpontosabb szövegkiadó-sorozat, az Íslenzk Fornit 12. kötetében a régi izlandi irodalom egyetemi tanára, egyszersmind a 20. század legnevezetesebb izlandi folklór-kutatója, Einar Ól. Sveinsson (1899–1984) adott ki új kritikai szöveget (Sveinsson 1954), amelyben a szerkesztő több mint 160 oldalas előszavában a szövegfilológia eredményeit foglalja össze. Ezt a kiadást használta Bernáth, legalábbis legelső fordítása után.

Alapos bevezetésében Sveinsson előbb az olyan írott szövegeket veszi sorra, amelyek tudósítanak a legemlékezetesebb részről, a Njál-tanya felégetéséről. Már az izlandi honfoglalást elbeszélő *Landnámabók* kézírata (1275–1280 körül) is tud erről az esetről, és a gyűjtogatás sok további említését is ismerjük. Ezek még nem a ma ismert saga szövegére, hanem magára a tanya felgyújtására vonatkoznak. Semmi kétségünk, hogy a gyűjtogatás megtörtént és a szereplők is azok, akiket a saga megnevez.

Egy másik főszereplő, a hlíðarendi Gunnarr és sírhalma is több régi forrásban kerül megemlítésre. Ma is ismerjük ennek a helyét. További szereplők és események is előfordulnak más szövegekben. Mivel a Njál saga „megírásának” idejében készültek más, fontos izlandi sagák, néha szinte lehetetlen eldönteni, közülük melyik volt a korábbi, melyik a későbbi információ és tudósítás. Ez általában is lényegi kérdés. Finnur Jónsson úgy vélte, a Njál saga szövege korai, 1200 előtt már biztosan létezett. Mások szerint viszont már a „klasszikus” sagák utáni alkotás. A párhuzamos szövegek gyakran maguk is sok variánsban léteznek, amelyek nem mindegyikében olvasható több, minket érdeklő, olykor apró tény. Néhány esetben arra jutott a kutatás, hogy a Njál saga írója valamely kész szöveget illesztett bele a maga szövegébe. A 100–105. fejezeten esik szó Thangbrandr-ról és a kereszténység ter-

2 Éppen a Njál-saga ilyen értelmezését is sokan megkísérelték. Ezek közül a leghatásosabb művek, amelyeket világnyelvekre is lefordítottak: Liestøl, 1930, Sveinsson 1959 – a szerző sok további könyvet írt a Njál-sagáról –, Hallberg 1962, Anderson 1967, Lönnroth 1976 – javított visszafordítás svéd nyelvre: Lönnroth 2007.

jesztéséről. E történetet előbb már a *Kristni thattr* mondta el.³ (De megvan más művekben is.) Tanulságos összevetni az egyazon eseménysorozatra vonatkozó különböző elbeszéléseket. Többször felvetették, hogy voltak olyan „nemzetségtáblák”, amelyek a rokonsági viszonyokat több nemzedéken át bemutatták. Ilyen jegyzékek voltak Izlandon és Norvégiában is – csak éppen olyat nem találtak, amely a Njál sagában fontos szereplőket csoportosítaná. Nem az a nehézség, hogy magából a sagából ne jönnének rá – ki kicsoda? A leszármazást vagy egyéb kapcsolatokat a szöveg egyértelműen jelzi. Új esemény vagy szereplő esetében mintegy „bekonferálja” ezt a szöveg. Azért mégis jó lenne tudni, volt-e és milyen összeírt családfája Njál rokonságának és abban kiket, hány rokont tartottak számon?

Igen tanulságos a szereplők élete időrendjének összeállítását. A „legrégibb” köztük a Hegedús Mördr (*Mödrd gígja Sighvatsson*), aki 900 vagy 910 körül született. Maga Njál 931-ben vagy 935-ben született. A legkésőbbi, a szövegben még említett események a kereszténységhez kapcsolhatók és az 1000-es évre datálhatók. Ily módon e történetfűzérben mintegy 90 esztendő eseményeit beszéljük el. Szorgos kutatók összeszedték a más sagákban is megtalálható, tipikus Njál-„kifejezéseket”, az államra és vezetőire vonatkozó elnevezéseket, címeket. Ezek igazán jól tükrözik a társadalmi változásokat. Különösen gazdag a különböző törvények és gyűlések megnevezése, leírása, az odaérkezés, ott ideiglenes enyhelyek felépítése, és maga a törvénykezés szinte riportszerű bemutatása.

Az egymás után következő részek között vannak olyanok, amelyek szorosabb kompozíciójúak (ilyen a 21–81 fejezetek, a 91–132 fejezetek és végül a 133–159 fejezetek szövege). A többi rész lazább, vagy éppen csak említésszerű. Egyébként a saga fejezetei igen különböző terjedelműek, az elbeszélés témáinak megfelelően.

Még sokmindent részletesen tárgyal Sveinsson bevezetése, mindig az értelmezés és időbeállítás érdekében. Bevezetésének végén a kéziratokról esik szó. A mintegy 60 kézirat között a legrégebbek az 1300-as évekre datálhatók, a legkésőbbiek pedig 1550 körüliek. Volt ideje tehát az izlandiaknak új meg új szövegmásolásra. Az írásmód, a helyesírás, az írást hordozó anyagok szerint sok szöveget tudunk technikailag datálni. A kimutatható három nagy kéziratcsoport folytatásaként időben két további réteget különböztethetünk meg. Ezeknek csak két legkésőbbi korból való másolatait ismerjük, és az ezeket megelőző szövegekre csak következtethetünk. Az X-csoportot 12 (és több töredék), az Y-csoportot 8, a Z-csoportot 3 szöveg képviseli. Elméletileg tehát egy másolat lehet önálló, de előfordulhat az is, hogy egy eseményt tucatnyi másolat közül – lényegileg azonosan, ám eltérésekkel. A régi kéziratokat a jólképzett szakemberek el tudják olvasni, ám betűtévesztés, itt-ott olvashatatlan szavak előfordulnak.

Mindezek után már a saga szövegét olvassuk – úgy 500 nyomtatott lapon. A szövegfilológiai kommentár az egyes lapok alján olvasható, és nincs olyan oldal, amelyen ne lenne ilyen jegyzet. Ez után a fontos nemzetségek genealógiáját rajzolták meg. Gondos névmutató, képek és térképek zárják a kötetet. A visszautalások teljesek, azaz az olvasó csakugyan megtalálja az egy-egy személyre vagy helyszínre utaló részeket. Mondjuk azt, hogy Jeruzsálem neve nem fordul elő, Bizáncé (*Miklagardr*) viszont igen. Sajnos, az óizlandi szövegekben többször előforduló és pontosan lokalizálható *Harvada fjöll* ('a Kárpátok hegyei') helységnevét a Njál-sagában nem került említésre.

Természetesen a fordító munkáját megkönnyítette ez a gazdag apparátus – ám arra gondolni sem lehetett, hogy ezeket a filológiai jegyzeteket is kiadjuk.

A saga, különösen az „izlandi saga” irodalomtudományi fogalommá is vált. A német „morfológiai irodalomtudomány” legismertebb műve, a holland André Jolles (1874–1946) *Einfache Formen* (1929, későbbi újrakiadásban és reprintben is) című műve szerint kilenc műfaj (legenda, monda, mítosz, rejtvény, mondás, eset, memorabilia, mese, vicc) „egyszerű

3 Szerencsére éppen napjainkra megjelent ennek magyar fordítása: Veress ford. 2015.

formá"-nak tekinthető. Ezek mintegy maguktól jönnek létre és sajátos szövegszerkesztést képviselnek. Közöttük a második a német *Sage* (amit magyarul „mondának” neveznek). Ennek leírásakor rögtön azt „izlandi sagákat” veszi alapul. Felsorolja jellemző vonásait: a magasabb irodalmi nyelv által nem befolyásolt népryelv – az eseményekre való hivatkozási alapjuk az „így mondják” – nem irodalmi mű, nem nevezik meg a szerzőket, változatokban maradtak ránk. Jolles részletesebben is bemutatja az egyes saga-csoportokat, sőt azt is megemlíti, hogy ez az irodalomtudományi felfogás a német irodalomtudományban már korábban is felbukkan, és Andreas Heusler (1865–1940) éppen ilyen tárgyú művében – *Die Anfänge der isländischen Saga* (1913) – így fogalmazódott meg.

Mára mind Heusler, mind Jolles adatanyagánál gazdagabb és módszerében fejlettebb megoldást is ismerünk, és a Njál-sagáról szóló, említett áttekintésekben erre már érvényes megoldásokat is találunk. Azonban még mindig érdemes Jolles találó megfogalmazásain elgondolkodni. Például szerinte az izlandi sagák „erőteljesen haladnak előre” (*schreiten rüstig vorwärts*) – ami mind a szövegösszefüggésre, mind annak tömörítő voltára jó kifejezés.

Természetesen az egyes sagáknak is van „morfológiája”, és alighanem a Njál-sagát érdemes ebből a szempontból leginkább végigkövetni: egyetlen szerző, végigkomponált szerkezet, azonos nyelv háttérében ez jobban észrevehető. A párbeszédés vagy folyamatos leírás, a prózai szövegbe illesztett néhány strófa, a hős genealógiájával bemutatása (mint Njál esetében a 20. fejezetben), a jövőt előre jelző álmok (mint például Gunnar álma a 62. fejezetben), rögtönzött vers, illetve utólag költött vers (Thorkel verse a 77. fejezetben) – Gunnar megnyíló sírdombja, amelyből rendíthetetlen hősiességéről énekel (78. fejezet), a személyes összetűzéssé fajuló „lóviadal” (59. fejezet) jellemző szövegformálásban kerül elénk.

A megemlített versek között nevezetes az országgyűlésen Hjalti Skeggjason – egyébként rímes – gúnystrófája (102. fejezet), amelyben az akkor még pogány Izlandon először gúnyolták a pogány isteneket:

*Szidhatod az isteneket,
szukakutyának tartom Freyját,
kankutyának Ódint,
Kutya az egyik, a másik eb.*

Tanulságos, amikor egy-egy fejezet bevezető mondatai értelemszerűen el is térhetnek egymástól. Szemmel láthatóan egész formulakészlete volt az írónak: „volt egy ember, Mördnek hívták...” , „egyszer két testvér”, „Norvégiában akkortájt Szürkebundás Harald uralkodott”, „tavasszal Hrút hírül vette, hogy Sóti elhajózott délre, Dániába...” – hogy csak az első négy fejezet kezdetét említsük. Amikor folytatódik a történet, vagy új szálát bonyolít a cselekmény, szintén megvannak a sztererotíp fordulatok: „Most arról essék szó” (9. fejezet), „Lesz még bőven alkalmad” (10. fejezet) stb.

Feltétlenül el kell gondolkoznunk azon, hogyan lehetséges egy több mint 150 fejezetnyi szöveg „emlékezetből” összeírása? Maga a leánykérés, az ezzel kapcsolatos alkudozás, a nemzetségen belüli öröklés és osztozkodás, királyi vagy egyéb adományok kiosztása, az asztalnál és ünnepeken való ülésrend, férfiak fegyveres párviadala, két vagy több hajó tengeri csatája, a gyűlések színhelyére érkezés és az onnan hazatérés stb., mind-mind – olyan sztereotíp események, amelyek leírását, ha tudjuk az „eredményt”, magunk is megfogalmazhatunk, egy „generatív szövegkompetencia” keretében. A különböző fokozatú népgyűlések és azok lefolyása, „esküdtek” és „bírók”, szószólók, vádlók és védők, a bírságok nagyságáról folytatott tárgyalások mindenki előtt ismertek voltak, és a főbb szereplők ismeretében az „író” mintegy kitölthette e táblakép hiányzó pontjait. A bosszúk és megtorlások láncolata is

alig tud megszakadni. Itt a végeredményből visszafelé is sokmindenre emlékezhet a figyelmes szemlélő. Számos esetben látjuk, hogy az egymással találkozó, majd összeszólalkozó emberek számára milyen fontos is egyetlen mondat. Ezekre nemzedékek fognak emlékezni.

Az oly részletesen elbeszélte gyűlések, ezek különböző fokozatainak működése és döntései voltaképpen az egész társadalom életét szabályozták. Minthogy ugyanabban az eljárásban többen is részt vettek, általuk az elbeszélés azonnali kontrollja is biztosítva volt: később pedig már a hagyományon nem lett volna könnyű változtatni.

Mégsincs nagyobb kompozíció a Njál-ságában. Pedig e korban a norvég Szent Olaf királyról szóló sagák, Snorri Sturluson által a teljes norvég történelem kézikönyvének készült *Heimskringla* terjedelmes alkotások, igaz itt az időrend vagy a hős életútja több fogódzót ad a szerkesztőnek, aki biztosan használhatott írott forrásokat is. A Njál saga vége felé változik meg ez a perspektíva. Az eddigi nemzeti keret kitágul a keresztény térítés következtében. És az Orkney szigetek uralkodója (*jarl*ja), Sigurdr Hlödvisson harcba száll Brjánn (Brian) izlandi főkirállyal (157. fejezet). A mai Dublin határán zajlik 1014. április 23-án, Nagypénteken az ún. clontarfi csata, amely az írek győzelmével, de Brjánn és Sigurdr halálával végződik. Ezt szokás a norvégok és izlandiak az ír földön való uralma végének tekinteni.

Nyilván egyedülálló érdekessége miatt került a saga e fejezetének végére az úgynevezett *Darraðarljóð* (korábban magyarul „Lándzsadal”-ként említve). Az egyik legnevezetesebb óizlandi versben a csata előtt egy szövőveremben emberfejekből, emberi belekből és fegyverekből összeállított szövőszéken a csatát, a hősoket és a harc után kialakuló világot jósolják meg a természetfeletti asszonyok. A *Verses Edda* epikus metrikáját (*fornyrðislag*) követő 11 versszakos költeményt a hivatkozások szerint valkürják éneklék. Noha sokszor foglalkoztak értelmezésével, mindmáig sok mindent nem tudunk megmagyarázni. Az biztos, hogy a ránk maradt szöveg legalább kétszer át lett értelmezve, ám mindvégig harc-varázsló ének volt. Régibb, mint a Njál-saga, és azzal csak később kapcsolták össze.

Egyéniség és közösség, írásbeliség és szóbeliség, mindennapi és poétikai nyelv, tényfel sorolás és a szereplők jellemzése, a szöveg és annak változatai – olyan ellentétpárok, amelyekkel együtt vagy külön-külön oly sokszor foglalkoztak. A *Njál-saga* minden ilyen kérdéshez sokoldalú példátart nyújt, mégpedig nem egyetlen hivatkozást, hanem sokat tartalmaz. Ezért, ma szinte ezer évvel később is fontos dokumentuma a hagyományok megőrkítésének.

Az általános jellemzésen kívül még sok-sok érdekesség van a sagában. A mottóban idéztem azt az egyedülálló epizódot (a 75. fejezetben), amikor Gunnar a tengeren túlra készül elhagyva szülőföldjét. Mindent elrendeznek és rokonával elindulnak. „Háza népének tagjai egy darabig elkísérték. Az Erdős-folyó iránt lovagoltak épp, amikor Gunnar lova megbotlott és Gunnarnak le kellett ugrania róla. Visszanézett ekkor a Hegy-alja felé és így szólt: – Milyen szép ez a domboldal! Soha még ilyen szépnek nem láttam. Sárgállik a gabona, ott a frissen vágott széna. Nem megyek én sehova, itthon maradok.”

Egy „paraszt” szavai ezek, egy olyan országról, amelyben olyan gyakoriak voltak a konfliktusok, és a bosszúállások. Ez a ritka „hazaszeretet” ugyan csak e mondatban nyilvánul meg, ám az izlandiak zöme tudatosan izlandinak tartotta magát és ez öntudat keretében évszázadokon át írták és hallgatták a sagákat is.

Azzal zárhatjuk sorainkat, hogy a *Njál-saga* és rokonai nemcsak az izlandiak kultúrájának pótolhatatlan forrásai; hanem egyszersmind világirodalmi értékű szövegek is. Ezt az izlandi kultúra szerelmesei ezerszer írták le. Hogy nem felelőtlen állítás, könnyű igazolnunk.

Ha a *Njál saga* olvasása előtt (méginkább ez után) kézbe vesszük az európai vadromantika egyik kezdeményező, klasszikus művét: Victor Hugo *Han d'Islande* című gyakorlatilag legelső regényét (1821), amely a középkori Norvégia vérfagyasztó kulisszáit festi (olykor meglepő skandinavisztikai ismeretekkel) – meg kell állapítanunk, hogy a szinte „azonos korban” játszódó

Njál saga ennél hihetőbb, jobban komponált, szereplői nem papírmásé-figurák, és nem egy titok után egy újabb titok következik, mindez a végtelenségig fokozódó viharok, akasztófák, hóhérok és szörnyszülöttek, holttestcsonkítások, kísértetek riogató ábrázolásával.⁴ Ehhez képest a *Njál saga* vérengző harcosai egy saját etikát kifejező szereplők a valódi történetemben.

*

Keszeg Vilmos kollégám, barátom és druszám tiszteletére két szempontból választottam ezt a témát.

Egyrészt köztudott, milyen alaposan foglalkozott az írásbeliség közismert, vagy éppen általa feltárt formáival. Másrészt e „szövegeket” mindig a „közösség” megnyilvánulásainak tekintette, és természetesen a „maga idejében”, azaz ma, vagy a nem is olyan régi múltban. Minél pontosabb egy ilyen leírás, annál inkább általánosítható. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá válik, hogy mennyire el is térhetnek a más társadalomhoz tartozó írásos/szóbeli hagyományok. A *Njál-saga* esetében már egy-egy apró mozzanat, rövid szövegrészlet is ennek felismerésére készíti az olvasót.

A magyar olvasóban természetesen felmerül az a kérdés: a mi csodálatos emlékeztető parasztjaink ugyanezt a régi „izlandi” típusú” szövegekultúrát, „egyszerű formát” képviselik-e? Régen még többen és még jobban ismerték-e a saját hagyományukat?

De azért az izlandiak is valódi parasztek voltak, ugyanúgy, mint a magyar történeti hagyományok hordozói, akik 1849-ről azt írták feljegyzéseikbe „jó krumplitermés volt”. A saga 109. fejezetében ezt olvashatjuk: „Korán tavaszodott abban az évben, igyekeztek a gazdák is jó időben elvetni a gabonát.”

Jó szövegolvasást kívánok a sagához!

SZAKIRODALOM

Anderson, Theodore M.

1967 *The Icelandic Family Saga. An Analytic Reading*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Assmann, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Bernáth István

1984 *Njál-saga*. In: Király István (szerk.): *A Világirodalmi Lexikon* 9. N–O. Akadémiai Kiadó, Budapest, 357–358.

Hallberg, Peter

1962 *The Icelandic Saga*. University of Nebraska Press, Lincoln.

Heusler, Andreas

1913 *Die Anfänge der isländischen Saga*. Preussische Akademie der Wissenschaften, Berlin.

Jolles, André

1929 *Einfache Formen*. Halle, Niemeyer.

Liestøl, Knut

1930 *The Origin of the Icelandic Family Sagas*. Aschehoug – Harvard University Press, Oslo–Cambridge, Mass.

4 A minden szempontból jellemző és a legkiválóbb magyar irodalmárok által készített kiadás – stilisztikai bravúr: Hugo Victor: *Izlandi han*. Francia eredetiből fordította Németh Andor, bevezetéssel ellátta Schöpflin Aladár, illusztrálta Jaschik Álmos. (Reprint: Alexandra Kiadó, Pécs, 1957.) Van más fordítása is.

Lönnroth, Lars

1976 *Njáls Saga. A Critical Introduction*. University of California Press, Berkeley.

2007 *Njáls saga*. Bokförlaget, Stockholm.

Sveinsson, Einar Ól.

1954 *Brennu-Njáls saga*. Híd Íslenzka Fornritafélag, Reykjavík.

1959 *Njáls saga kunstverket*. Universitetsforlaget, Bergen–Oslo.

Veress Dávid (ford.)

2015 *Kristni saga. A kereszténység története*. Fordította és a bevezetést írta Veress Dávid. *Vallástudományi Szemle* XI. (1) 49–76.

TRADIȚII DE ALFABETIZARE, ORALITATE, COMUNITATE ȘI PERSONALITATE ÎNTR-O SAGA ISLANDEZĂ

Una dintre cele mai cunoscute creații ale literaturii vechi islandeze este „Saga despre Njal”. Aceasta poate fi inclusă în rândul acelor saga islandeze care povestesc evenimentele importante din viața unei familii. Evenimentele relatate (din perioada 900–1050) au fost trecute în scris cu secole mai târziu (între 1270–1290). Posteritatea a inclus aceste povestiri realiste, scrise într-un stil frumos, în 159 de capitole. Numele autorului este necunoscut, căci acesta s-a inspirat îndeosebi din tradițiile orale. Textul ne prezintă viața gospodarului Njal, dar se referă și la generațiile anterioare, iar în final la evenimentele convertirii creștine. Filologia scandinavă s-a ocupat deseori, și cu rezultate, de această povestire. Studiul de față este o încercare de a arăta, cum se exprimă oralitatea și scrisul, individul și comunitatea. Nu este o analiză teoretică, ci o prezentare mai directă, conform ariei de cercetare a sărbătoritului.

TRADITIONS OF LITERACY, ORALITY, COMMUNITY AND PERSONALITY IN AN ICELANDER SAGA

One of the most popular works of the old Icelandic literature would be the *Njáls Saga*. It can be included into the group of those sagas, which present the important events from the life of a family or generation. The text presents the events from around 900–1050, but it was put on paper centuries later, somewhere between 1270–1290. Posterity had structured these stories written in a realistic, but literary style into 159 chapters. The name of its author is unknown, but he has surely got inspiration from oral traditions. The text presents mostly the life of the intelligent farmer, Njál, but it refers also to the previous generations, and finally to the moments of conversion to Christianity. Scandinavian philology has lots of results regarding this saga. The present paper is an attempt to present the apparition of orality and writing, the individual and the community in this text. It is not a theoretical analysis, but a direct presentation, according to the interest and field of research of the celebrated.